

BİBLİYOGRAFYA :

Şânîzâde, *Târih*, İstanbul 1282, I, 206, 207; II, 240, 356; Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2000, s. 45, 57, 101, 240-241, 247, 388, 406; Mustafa Nûri Paşa, *Netâîcî'l-bukûât* (nşr. Mehmed Gâlib Bey), İstanbul 1327, III, 123-124; Cevdet, *Târih*, X, 184, 235; a.mlf., *Tezâkir*, I, 9, 14, 46; II, 36, 97; IV, 18, 58; Lutfî, *Târih* (haz. Yücel Demirel), İstanbul 1999, s. 169, 174, 194, 212, 415, 416, 622, 659, 685-687, 714, 717, 722, 727-728, 734-737, 739-741, 925, 1012, 1054, 1058-1059, 1071, 1109, 1121, 1124-1125, 1196, 1226, 1227; Mehmed Memduh [Paşa], *Esvât-ı Sudûr*, İzmir 1328, s. 4-7; Abdurrahman Şeref, *Târih Musâhabeleri*, İstanbul 1339, s. 1-2, 5-9; Câbi Ömer Efendi, *Târih* (haz. Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003, II, 1016, 1048, 1052; *Muassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1963, V, 2937-2938; Danişmend, *Kronoloji*, s. 71, 74-76, 77-78.

KEMAL BEYDİLLİ

MEHMET EMİN TOKADİ

(ö. 1158/1745)

Nakşibendî-Müceddidî şeyhi.

1075'te (1664) Tokat'ta doğdu. Hayatı hakkındaki bilgilerin önemli bir kısmı, mensuplarından Seyyid Yahyâ'nın yazmaya başlayıp Hasib Üskükdârî'nin tamamladığı *Menâkıbnâme*'sine dayanmaktadır. Babası terzi Hasan Efendi, Nakşibendiyye tarikatının Urmeviyye kolunun pîri Aziz Mahmûd-ı Urmevî'nin müridiydi. Diyarbekir'de halkın büyük teveccühünü kazanan, IV. Murad'la birlikte Revan seferine katılıp padişahın ilgi ve yakınlık gören Şeyh Urmevî sefer dönüşü idam edilince (1048/1639) Hasan Efendi Diyarbekir'den ailesiyle birlikte Tokat'a göç etmek zorunda kaldı. Gençlik dönemini Tokat'ta geçiren Mehmed Emin, 1110 (1698) yılında İstanbul'a gidip civarında hemşehrilerinin oturduğu Zeyrek'teki Pîrî Paşa Medresesi'ne yerleşti. Burada kaldığı yıllarda Şeyhülislâm Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi'den dinî ilimleri okudu. Yedikuleli Hâşimîzâde Seyyid Abdullah Efendi'den sülûs ve nesih yazılarını meşkederek icâzet aldı. Ta'lik ve diğer hat çeşitlerinde de üstatı (Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 400). Rûznâmçe-i evvel kesedarı Ali Efendi'nin oğluna ders vermeye başlayınca bazı devlet ricâlinin dikkatini çekti ve reisülkütâb kalemi kâtipliğine tayin edildi. Bu görevine devam ederken Şehzadebaşı Camii'nde ve Kesedar Ali Efendi'nin kendisine ayırdığı evde bazı talebelere Hâfız-ı Şîrâzî'nin divanını okutmaya başladı. Derslerine İzzet Ali Paşa ve Yeğen Mehmed Paşa gibi devlet adamları da katıldı.

Kesedar Ali Efendi 1114'te (1702) Edirne'de görevlendirildiğinde oğluna ders vermesi için onu da beraberinde götürdü. Burada tanıştığı mûsiki üstatları Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi, Küçük Müezzîn Mehmed Efendi ve Yahyâ Nazîm Çelebi'den mûsiki dersleri almaya başladı. Ancak birkaç ay sonra Ali Efendi'nin oğlu vefat edip kendisi boşta kalınca Kâdirî Dergâhı şeyhi Mehmed Efendi ona hacca gitmesini tavsiye etti ve Mekke'de bulunan Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Ahmed Yekdest-i Cüryânî'ye selâmını götürmesini söyledi. Mehmed Emin Tokadî İstanbul'dan deniz yoluyla Kahire'ye gitti, oradan da Hicaz'a ulaştı (Receb 1114 / Kasım 1702).

Kâbe'de kaldığı ilk sabah namazından sonra dikkatini çeken bir derviş grubunun zikir halkasına katılan Mehmed Emin bu sırada meclisin şeyhinin Ahmed Yekdest-i Cüryânî olduğunu öğrendi. Bunun üzerine ona intisap ederek üç yıl kadar yanında bulundu. 1117 (1706) yılı hac mevsiminin sonunda şeyhinin izniyle üç ay Kahire'de kalıp Ezher ulemâsı ve bölgedeki şeyhlerle görüştüktan sonra İstanbul'a döndü. Şeyhinin mektubunu götürdüğü Hazinedar Kımıl Mehmed Bey'in isteği üzerine onun evinde kalmaya başlayan Mehmed Emin bu yıllarda Şehzadebaşı Camii'nde ders verdi. Halvetî şeyhi İshâ Mahvî Efendi ve Nûreddin Sünbülî'nin sohbetlerine katıldı.

Kımıl Mehmed Bey 1122'de (1710) mîrimîranlık göreviyle Habeşistan'a, ardından Kudûs valiliğine tayin edildiğinde kâtip olarak onun yanında bulundu. Kımıl Mehmed Bey'in görevi dolayısıyla Mekke'ye gittiklerinde Medine'ye uğrayıp şeyhinin daha önce bildirdiği üzere halifelelerinden Abdürrahîm-i Buhârî ile buluşup kendisinden Nakşibendî-Müceddidî hilâfeti aldı. Dârüssaâde Ağası Hacı Beşir Ağa ile bu sırada tanışıp dostluk kurdu. Kımıl Mehmed Bey'in İstanbul'a çağırıldığı 1129 (1717) yılına kadar Mekke'de kalan Mehmed Emin Tokadî bu dönemde muhaddis Ahmed b. Muhammed en-Nahlî'den hadis icâzeti aldı. İstanbul'da önce Dârüssaâde ağalığına tayin edilen, ardından rûznâmçe-i evvel olan Kımıl Mehmed Bey'in maiyetinde görev yapmaya devam eden Mehmed Emin onun vefatından sonra evlendi (1132/1719-20). Bir süre Eyüp Sultan Türbesi'nde türbedarlık yaptı. İrşad faaliyetini uzun yıllar bir tekke şeyhi olmadan sürdürdü. Şeyhülislâm Mustafa Efendi, 1156'da (1743) Ayvansaray'daki Emîr Bu-

hârî Tekkesi'nin şeyhi, Tokadî'nin pîrdaşı Kırımı Ahmed Efendi vefat edince bu tekkenin şeyhliğini ona teklif etti. Bu teklifi tekke ikamet etmemek şartıyla kabul eden Mehmed Emin, iki yıl kadar tekke şeyhliği yaptıktan sonra 15 Şâban 1158 (12 Eylül 1745) tarihinde vefat etti ve Zeyrek'te Pîrî Paşa (Soğukkuyu) Camii Kabristanı'na defnedildi. Kâtibzâde Mehmed Refî tarafından ta'lik hatla yazılı mezar kitâbesinde müridlerinden Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin şu tarih beyti bulunmaktadır: "Peyki vahdet sırrı pâkinden okur târîhini / Oldu lâhûta revan Allah deyip rûh-ı Emîn."

İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ının Müstakimzâde tarafından Türkçe'ye tercümesini sağlayan Mehmed Emin, İstanbul Nakşibendî-Müceddidîliği'nin XVIII. yüzyıldaki en önemli temsilcisidir. Tekke şeyhliğine pek rağbet etmemesi, tekke şeyhi olduktan sonra tekke geleneklerinin bir kısmını gösteriş olacağı gerekçesiyle terketmesi, bu anlayışın bir tarikat ilkesi olduğu Bayramî-Melâmîliği'ne mensup La'îzâde Abdülbâki Efendi'nin sohbetlerine devam etmesi (Müstakimzâde, *Risâle-i Melâmiyye-i Şüttâriyye*, vr. 75^a), Nakşibendî-Müceddidîliği'nin kesinlikle karşı olduğu devran hakkında *Sıyânet-i Dervîşân* adlı bir risâle yazarak bu uygulamayı savunması onun Nakşibendî-Müceddidî şeyhleri arasında özgün bir yer edinmesini sağlamıştır.

Eserleri. "Emîn" veya "Ârifî" mahlasıyla manzumeler yazan Mehmed Emin Tokadî'nin çoğu Nakşibendiyye tarikatına dair küçük risâlelerden ibaret eserlerinin bazıları şunlardır: *İrşâdû's-sâlikîn* (Süleymaniye Ktp., Dârülmüşnevi, nr. 169; Dügümlü Baba, nr. 220); *Risâle fi sülûkî't-tarîkati'n-Nakşibendiyye* (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 248; TSMK, Hazine, nr. 1734); *Tuhfetü't-tullâb li-hediyyeti'l-ahbâb* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3482); *Sıyânet-i Dervîşân der Bahs-i Deverân-ı Sûfiyyân* (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 832; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 1431); *Şerh-i Kelimât-ı Hâcegân* (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 832); *Risâle-i Rûhiyye* (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 4344/9); *Silsile-i Hâcegân-ı Tarikat-ı Nakşibendiyye* (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 778); *Vasiyyetnâme* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3430); *Risâle-i Suâlât ve Cevâbât* (Süleymaniye

Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3100); *Risâle-i Tevhîd-i Bârî* (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 1160); *Risâletü'l-kalb* (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 832; Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 836).

Mehmed Emin ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin kıraat ilmine dair *Mukaddime*'sini (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3805), Ubeydullah Ahrâr'ın *Risâle-i Vâlidîyye*'sini (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 832) ve muhtemelen Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'inden bir parça olan *Emânetullâh* risâlesini (İstanbul 1264) Türkçe'ye çevirmiş tir. Manzumelerinin çoğu, risâlelerinin önemli bir kısmını ihtiva eden Millet Kütüphanesi'ndeki mecmuanın içinde yer almaktadır (Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 882).

BİBLİYOGRAFYA :

Hasib Üskükdârî, *Menâkıb-ı Şeyh Mehmed Emin Tokadî*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iyye, nr. 1103; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmî*, s. 45-47; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 400; a.mlf., *Risâle-i Melâmiyye-i Şüttâriyye*, İÜ Ktp., İbnülemin, nr. 3357, vr. 75*; a.mlf., *Mektûbât Tercümesi*, İstanbul 1277, I, 19-23; *Sicill-i Osmânî*, I, 405; *Osmanlı Müellifleri*, I, 36-37; Ali Emîrî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, İstanbul 1328, I, 98-112; a.mlf., *Şeyh Emîn-i Tokadî Hazretlerinin Tercüme-i Hâli*, İstanbul 1950; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, II, 36-44; Mehmet Akkuş, "Mehmed Emin-i Tokadî'nin Hayatı ve Eserleri", *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu* (2-6 Temmuz 1986), Ankara 1987, s. 521-536; a.mlf., "Mehmed Emin-i Tokadî ve Menâkıbnâme'si", *İlim ve Sanat*, sy. 11, İstanbul 1987, s. 81-83; Halil İbrahim Şimşek, *Mehmed Emin-i Tokadî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (yüksek lisans tezi, 1996), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Tasavvufunda Müceddidiyye Hareketi* (doktora tezi, 2002), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 127-167; a.mlf., "İki Nakşibendî Müceddidinin Deveran Savunması: Mehmed Emin-i Tokadî (ö. 1745) ve Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin (ö. 1788) Örneği", *Tasavvuf*, sy. 10, Ankara 2003, s. 282-298; Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul 2002, s. 280.

HALİL İBRAHİM ŞİMŞEK

MEHMET EMİN VAHİD PAŞA

(ö. 1828)

Osmanlı devlet adamı ve sefiri.

Kilisli olup doğum tarihi belli değildir. Bazı kaynaklarda babasının Kilisli bir Nusayrî olduğu belirtilir. Kütahya'da kurduğu kütüphanenin 1226 (1811) tarihli vakfiyesinde babasının Ali Ağa oğlu Osman Efendi olduğu açıkça kaydedilmiştir (Kü-

tahya Vahîd Paşa Ktp., Yazma, nr. 1230). Muhtemelen küçük yaşta iken babasının ölümü üzerine annesiyle İstanbul'a geldi. Annesi bir baltacıyla evlendiğinden kendisi "Şehrî" (İstanbullu) diye anıldı. Eğitim gördükten sonra önce Maliye Kalemi'ne girdi. Zecriye Muhassılı ve Galata Voyvodası Topal Halil Efendi'nin himayesini gördü. Zecriye başkâtibi ve muhassılı oldu. Aralık 1806'da mevkufatçı olarak elçilikle Fransa'ya gönderildi. İki defa Napolyon ile görüştü. Siyasî bir başarı kazanamadı. Sefâreti Aralık 1807 sonuna kadar sürdü. Elçilik göreviyle ilgili bir sefâretnâme hazırlayarak saraya sundu. Fransa dönüşü defter emînliğine tayin edildi. Haziran 1809'da reisül-küttâb vekili oldu. 6 Ekim 1809'dan itibaren Kütahya'da mecburi ikamete tâbi tutuldu ve bir buçuk yıl sonra serbest bırakıldı. 1811'de Tophane nazırlığı, Ekim 1812'de Tersane emînliği görevlerine tayin edildi. İki sene sonra Tekelioğulları'nın bıraktığı miras devlet adına el kymakla vazifelenirdi. 20 Eylül 1814'te kendisine vezirlik rütbesi verildi. Önce Teke-Hamîd, 1816'da Hanya mutasarrıfı oldu. 1820'de vezirlik rütbesi kaldırılıp Sakız adasında oturmaya mecbur tutuldu. Ocak 1821'de vezirlik rütbesi iade edilerek Sakız adasına muhafız tayin edildi. 1821 Sakız adası olayları sırasında Mahrukî Ali Paşa'ya gereken yardımı yapmamakla suçlandı. Bir süre sonra görevinden istifa etti. Urla'da otururken vezirliği tekrar kaldırılıp Alâiyye'ye sürüldü. 16 Temmuz 1824'te vezirliği iade edilip Halep valiliğine gönderildi. 1827'de ihkalkârlık gösterdiği ileri sürülerek vezirlik rütbesi alındı ve Konya'ya sürüldü. Ardından Bursa'ya nakledildi.

Mehmed Emin Tokadî'nin mezar taşı – Zeyrek / İstanbul

Aynı yıl vezirliği dördüncü defa iade edilip İstanbul muhafızı tayin edildi. 1828'de Bosna valiliğine gönderildi. Bu göreve giderken 2 Safer 1244'te (14 Ağustos 1828) Çanakkale'de vefat etti ve Geyikli köyüne gömüldü. Kaynaklarda geçimsiz, fazla gururlu, bencil ve cimri olduğu belirtilen Mehmed Emin Vahîd Paşa'nın 4000 kese civarında para biriktirdiği rivayet edilir. İki hanımından başka vârisi yoktu. Ayvansaray'da annesinin yalısında oturduğundan "Çingene Vahîd" lakabı ile anılmıştı.

Kütahya'da kurduğu, varlığını günümüzde de sürdüren kütüphaneyi, bir buçuk yıl sürgün kaldığı bu şehirde talebenin ve ulemânın kitap bulmaktaki sıkıntısını gördükten sonra yaptırdığı belirtilir. Tophâne-i Âmire nâzırı iken kütüphanenin 19 Zilkade 1226 (5 Aralık 1811: tescilli 21 Şevval 1228 / 17 Ekim 1813) tarihli vakfiyenâmesini düzenlemiştir. Yıldırım Bayezid Camii bitişiğindeki kütüphaneye zengin vakıflar tahsis etmiştir. Kütüphanenin çeşitli hizmetleri ve bakımı için kendi malından 12.000 esedî kuruş ayırmış. Gümüş nahiyesi Atine köyü Kar deresinde bir su değirmeninin (tescil belgesinde Gökçimen mahallesinde Söğütlü değirmen) gelirini de vakfetmiştir.

Eserleri. Mehmed Emin Vahîd Paşa'nın *Sefaretnâme-i Fransa* adlı eseri (İstanbul 1283) Türkçe ve yabancı dillerde birkaç defa basılmış olup burada XIX. yüzyıl başlangıcında bir Osmanlı devlet adamı ve aydınının güzergâhında gördüğü Polonya, Macaristan, Avusturya ve Fransa şehirlerinin, köylerinin, limanlarının anlatımına da yer verilmiştir. İfadesi sade ve açıktır. Siyasî meselelerde Fransız devlet adamlarının kendisini oyalamış olmasından duyduğu kuşkuyu dile getirir. Bunun dışında Vahîd Paşa'nın *Minhâc-ı Rumât* adlı okçuluk sanatıyla ilgili basılmamış bir eseri (Flügel, II, 480) ve İngiltere'nin İstanbul elçisi Robert Adair ile kendisi arasında 1223'te (1809) Çanakkale'de akdedilen İngiliz-Türk barışı hakkında *Risâle-i Vahîd Efendi* başlıklı bir risâlesi (Flügel, II, 320) bilinmektedir. 1822 yılı Sakız adası olaylarına dair *Vak'a-i Sakız* (*Târîh-i Vak'a-i Cezîre-i Sakız*) adlı anonim eserin (İstanbul 1290), o sırada Sakız muhafızı bulunduğu için bir müdâfaanâme niteliği taşıması dolayısıyla ona ait olması muhtemeldir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, HH, nr. 25593, 31502, 38587/A, 38834, 40198; BA, *Tahvil Defteri*, nr. 10, s. 55; Kütahya Vahîd Paşa Ktp., Yazma, nr. 1230; Zinkeisen,